

УДК 165.9:316.74

Функціонування міфу і нарративу в сучасній масовій свідомості

Г.Ю. СУРІНА

Миколаївський національний університет імені В.О.Сухомлинського, м. Миколаїв,
E-mail: asurina@mail.ua**Авторське резюме**

У статті досліджено погляди В.Винниченка щодо стану тогочасного суспільства, проаналізовано у властивості психолінгвістичних структур людини, що сприяють утворенню різноманітних смислів і впливають на буденну масову свідомість. Сучасні міфи відрізняються від архаїчних своєю генезою і чіткою прагматикою, сформованою під певну соціальну спільноту. Це споріднює сучасну міфологію з ідеологією. Наратив стає засобом обслуговування останньої, перетворюючи фабулу різноманітних подій на черговий міфологічний сюжет. Тому в статті розглянуто процес генези нарративу з міфу; порівнюються сформовані згодом спільні й відмінні риси міфу і нарративу. Спільними для них є такі характеристики, як метафоричність, символічність, образність. Міф і нарратив спираються на метафоричну теорію істини. Їх головною функцією постає не пошук істини, а утворення смислів через інтерпретування і трактування. Аналізуються також відмінності між класичним міфом і нарративом (зведені в таблицю), які зумовлені головним чином різним сприйняттям часу – циклічного для міфу, лінійного для нарративу. Також вказані показники, що відрізняють сучасний політичний міф від класичного традиційного.

Ключові слова: міф, нарратив, політичний міф, ідеологія, смислотворення, циклічний і лінійний час, буденна масова свідомість.

The functioning of myth and narrative in the modern mass consciousness

H.YU. SURINA

Mykolaiyv national university V.A. Suhomlinskogo, Mykolaiyv, Ukraine,
E-mail: asurina@mail.ua**Abstract**

Myth and narrative are taken as self-apparent and universal tools of personal and social interests' justification, that are ingrained deeply in our cognitive structures. In this article, the myth and narrative are analyzed as the features of human psycholinguistic structures, aiding the creation of variety of meanings that affects the everyday mass consciousness. Modern myths differ from the classical ones, due to their genesis and clear pragmatics, framed for a particular social group. This unites modern mythology with the ideology. Narrative becomes the way of the last maintenance, turning the plot of various events into yet another mythological subject. Therefore, the article presents the process of narrative's genesis from the myth; the common and distinctive features of myth and narrative are compared. They have such common features as metaphoricality, symbolism, imagery. Myth and narrative are based on the metaphorical theory of truth. Instead of searching the truth, their main function becomes the creation of meanings through the interpretation and representation. The differences between the classical myth and narrative are also analyzed in the article (tabulated), which are stipulated mainly due to the different time perception - cyclic for a myth and linear for narrative. The article also shows the features, distinguishing the modern political myth from the traditional classical.

Keywords: myth, narrative, political myth, ideology, meaning-making, cyclic and linear time, everyday mass consciousness.

Постановка проблеми. На сьогодні нарратив сприймається в якості самоочевидного й універсального інструменту обґрунтування суспільних і особистих інтересів; інструменту глибоко вкоріненого в наших пізнавальних психолінгвістичних структурах. Нескінченні викривальні й виправдовуючі нарративи пропонують нам ЗМІ, підручники з історії, політичні трибуни. Їх призначення – впливати на свідомість, хоча вони самі відкриті впливам і піддаються корекції. При цьому ніщо не заважає нарративу прикидатися системою фактів, будучи по суті системою смислів і значень, які функ-

ціонують у повсякденній масовій свідомості в якості сучасного міфу [1, с. 98].

Сучасні міфи відрізняються від архаїчних своєю генезою і прагматикою, але збігаються ними своїм глибинним змістом. Новітні міфи містять чітку прагматику, сформовану певною спільнотою на протигагу іншій спільноті. Це споріднює сучасну міфологію з ідеологією. Наратив стає засобом її обслуговування, перетворюючи фабулу різноманітних подій на черговий міфологічний сюжет.

Аналіз досліджень і публікацій. Існує багато спільного між нарративом і міфом у сучасних

трактування останнього як філософсько-антропологічної категорії.

Структурним аналізом міфу і наративу з різних позицій займалися у своїх працях Р.Барт, К.Бремон, А.Ж.Греймас, К.Леві-Строс, Ю.Лотман, В.Пропп, П.Рікер та ін. На лінгвістичному рівні їх аналізували М.Бахтін, Е.Бенвеніст, Б.Гаспаров, Е.Падучев, В.Шмід та ін. Використовували в своїх працях поняття міф і наратив постмодерністи Ж.Дерріда, Ф.Джейміссон, Ю.Крістева, Р.Інгарден, І.Кальвіно, Ф.Кермоуд та ін. Методологічні засади для аналізу впливу міфу на сучасну масову свідомість містяться в працях Р.Барта, Д.Кемпбелла, Г.Левінгтона, Г.Почепцова, О.Пятигорського, М.Еліаде, К.Юнга, М.Ямпольського та ін.

Отже, метою дослідження є порівняння міфу і наративу, виявлення у них спільних і відмінних рис для кращого розуміння природи їх впливу на сучасну масову свідомість.

Виклад основного матеріалу. Постмодерністський нарративний (лінгвістичний) поворот розпочався з популяризації поглядів на історію як сукупність риторико-лінгвістичних артефактів і розповсюдився на гуманітаристику загалом [7]. Він здійснювався сукупними зусиллями літературознавців, філософів, психологів, етнографів та інших фахівців, внаслідок чого нарратив як особлива епістемологічна форма, що організовує засоби нашого сприйняття, отримала розширене тлумачення.

В постмодерністських теоріях міф і нарратив почали розумітися як способи існування тексту в самому широкому розумінні останнього [2]. Спільними для міфу і наративу, на думку названих дослідників, є такі їх характеристики, як метафоричність, символічність, образність. Міф і нарратив спираються на метафоричну теорію істини. Якщо у класичній філософії метафора розглядалась як вид помилки, некоректність, логічний абсурд, то неklasична філософія проголосила, що суще не може бути адекватно описане без метафори.

Аналізуючи літературний нарратив з позицій семіотики, В.Шмід виділив такий його різновид, як орнаментальна проза, насичена міфологізмом. Серед рис, що свідчать про останнє, він назвав: повторюваність (через лейтмотивність, еквівалентність), іконічність (наслідком чого постає домірність, відповідність між порядком тексту і порядком оповідальної історії).

Орнаментальна проза є результатом впливу поетичного на прозаїчне. Такий вплив спостерігається протягом усієї історії літератури і тому не піддається історичній фіксації. Завдяки своїй поетичності орнаментальна проза постає в якості структурного образу міфу. Головною ознакою, що поєднує орнаментальну прозу і міфічне мислення, є тенденція до по-

рушення закону немотивованості, довільність знака. Слово, яке в світі реалістичної літератури вважається чисто умовним символом, у світі міфічного мислення стає іконічним знаком, матеріальним образом власного значення. Принципова іконічність, що успадковується прозою від поезії, відповідає магічності слова в міфі, де зв'язок між словом-іменем та річчю позбавлений будь-якої умовності й навіть відношення репрезентації: ім'я збігається з річчю. Орнаментальна проза реалізує міфічне ототожнення слова і речі як через іконічність оповідального тексту, так і через сюжетні розгортання мовних структур, таких як порівняння і метафора [6, с. 147-148].

Отже, лінгвістичний і нарративний повороти глобально виправдали метафору, затвердивши тезу: зміст і смисл тексту не може бути переданий без метафор виключно декларативними протокольними реченнями. Метафора почала сприйматись джерелом не тільки помилок, а й істин. Відносини між істиною і помилкою виявились набагато складнішими, ніж категоричне «або-або». Класичні дистинкції факту і вимислу більше не підтримувались, замість них факт і вимисел увійшли в поняття континуум дискурсу.

З вищезначеного випливає, що головною функцією міфу і наративу постає не пошук істини, а утворення смислу через пояснення і трактування, завдяки чому почало усвідомлюватись значення міфологізованого наративу для сучасної масової свідомості, а також терапевтична цінність наративу (наприклад, набула розвитку нарративна психологія).

Дієвість смислоутворюючої функції міфу спирається на ідею про те, що люди реагують не стільки на об'єктивну реальність, скільки на модель світу, яку самі утворюють і активно використовують у процесі комунікації. Сучасні міфи і наративи взаємодіють, перетинаються, виконуючи інтегральні смислоутворюючі функції людської ідентичності, складаючи ядро віри, міркувань, суджень, прийняття рішень. Потреба у різноманітних формах і моделях міфу й наративу стає базовою в гуманітаристиці, ключовою тенденцією розвитку багатьох дисциплін.

На думку дослідників, міф є первісним по відношенню до наративу, джерелом його формування і розвитку. Сюжет архаїчного міфу був тотожний його фабулі, виявляючи природний смислоутворюючий імпульс. Він не мав автора. Ми відносимо міф до фольклору, маскуючи цією класифікацією своє незнання дійсної природи його виникнення.

Архаїчний міф надавав повсякденному існуванню особливої значущості, а подіям символічності. Велич сакральної космогонії упорядковувала буденність і надавала їй смислу – народження і смерть, охота, приготування

їжі, ініціація, шлюб – все відбувалось під знаком міфу. Фабула космогонії формувалась за допомогою метафори як сама фактологія життя, де суб'єкт і об'єкт були неподільні. Природна схема визначала циклічність часу і формувала світоглядні уявлення за принципами партиципації (Л.Леві-Брюль), бриколажу (К.Леві-Строс), імагінації (Я.Голосовкер), формуючи своєрідну міфологічну логіку у відповідності до «кривої розгортання цілокупного образу» (Я.Голосовкер) [3]. Засобом демонстрації цілокупних образів міфу була система показу-видища, перш за все ритуалу.

Формування нарації, на думку О.М. Фрейденберг, стало одним з вирішальних факторів, що перетворював міф на літературу. Розвивалася мова і формувались засоби абстрагування від об'єктів, за допомогою яких можна було не тільки показувати, але й розказувати.

З виникненням абстрактних засобів метамовлення – понять і суджень – конкретна образна предметність змінилась і доповнилась логічною предметністю, що відкривало принципово нові мовно-зображувальні можливості, серед яких була можливість нарації.

На відміну від ритуального (театрального) показу-презентації, нарратив потребував розгорнутого трактування простору-часу (минуле – сучасне – майбутнє) і розгорнутої модальності (можливе – дійсне), а також відділення суб'єкту від створюваного ним образу, тобто дефініцій автора і подій, які він описував.

О.Фрейденберг детально описала цей процес, аналізуючи поступове розхитування суб'єкт – об'єктної єдності до-нарративних засобів вираження.

Я-розповідь поступово ділиться на розповідь - дію (битви, подвиги, помста і т. ін.) і розповідь - переживання (емоцій надії, образи, відчаю і т. ін.). Останнє, тобто пасивне емоційне «я», поступово брало на себе функції об'єкта оповідання, ставало героєм, персонажем або іншим об'єктом описання. Активне «я» ставало оповідачем, суб'єктом оповіді, його автором [5, с. 154-155].

Наслідком подібних розділень – суб'єкту оповіді від об'єкта, означуваного від означника, теперішнього часу від минулого і майбутнього, існуючої дійсності від можливої – став поділ мови на «пряму» і «непряму».

У ній з'явилися фрагменти авторської рефлексії і активності, волі автора, яка в до-нарративному тексті ніяк себе не виявляла.

Схема авторського нарративу «накидалась» на фабулу подій, наче збруя на коня, за допомогою ланцюга логіко-граматичних засобів: відмінків, категорій часу і модальності, мовних оборотів «коли», «після», «із-за» і т. д. [5, с. 282].

Різницю, що сформувалась згодом між архаїчним міфом і нарративом можна визначити за наступними рисами (Табл. 1):

Табл. 1. Відмінності між традиційним міфом і нарративом

Риса	Міф	Наратив
Сприйняття часу	Циклічний час	Лінійний час
Спосіб презентації	Показ (тут і зараз). Циклічність як програмність	Розказ (з минулого у майбутнє, від початку до кінця). Лінійність як сюжетність
Авторство; Походження	Колективна, усна творчість. Походження невідоме, виникнення стихійне	Індивідуальна авторська творчість. Виникнення – свідоме авторське конструювання
Суб'єкт – об'єктні відносини	Суб'єкт і об'єкт єдині, тотожні. Річ, дія і слово рівноправні (магія)	Руйнування суб'єкт-об'єктної єдності. Формування нарації як відділення слова (речі) від речі й дії
Герой	Космогонічний архетипний герой – зразок, імператив	Штучно утворений герой. Може бути яким завгодно, в тому числі буденним і слабким
Сюжет	Сюжет космогонічний, заданий морфологією життя природи	Сюжет історичний, заданий авторською фабулою
Спосіб розгортання сюжету	У відповідності з логікою партиципації, бінарних опозицій, кривої цілокупного образу	У відповідності з класичною логікою й наявністю елементів спонтанності, довільності, асоціативності
Події	Події є архетипними космогонічними актами	Події, задані автором, можуть бути якими завгодно, в тому числі фантастичними, вигаданими
Спосіб сприйняття слухачем, глядачем	Чуттєвий	Рефлексивний

Отже, формування нарративу стало одним з наслідків фундаментальних змін у мисленні, найзагальнішою характеристикою яких був перехід від дорефлексивної епохи в епоху рефлексивну з її лінійною хронологією і причинно-наслідковими зв'язками. Наративний час став незворотним, непередбачуваним, сюжет відокремився від фабули, космогонія перетворилась на історію, на тлі якої автор виділився

яскравою постаттю як вчений, філософ, творець. Сюжет, набувши нарративних властивостей, став довільною структурою в формі історії, оповіді, де в якості «героя» може бути хто завгодно (на відміну від архетипних культурних героїв міфів), також «подією» може стати що завгодно, а не тільки значимі космогонічні акти.

Постмодернізм продемонстрував, що міфічно-метафоричний контекст і стилістичний підхід в принципі неусувні з гуманітаристики. «Щоб жити, люди мають інтерпретувати власний світ, себе і тих, з ким вони живуть поруч. Їх дії і страждання визначають смисл і цілі, з якими пов'язані ці інтерпретації» [4, с. 16].

Проте проблема ролі міфу в духовному житті сучасного соціуму залишається полемічною. Дискутується питання адекватності переносу на сучасне життя процедур архаїчної міфотворчості; можливості зведення концепцій міфогенези до технологій «виробництва» сучасних, зокрема політико-ідеологічних міфів.

Сучасні міфи частіше за все характеризуються як міфи політичні, під якими розуміється особливий тип міфологічних нарративів, покликаних оформляти і зберігати в колективній пам'яті народу його соціально-політичний досвід.

Сучасний політичний міф стає елементом буденної політичної свідомості, тому що ірраціонально-чуттєве сприйняття політичної реальності витісняє і заміщує собою раціонально-логічне її розуміння. Одна з головних відмінностей сучасного міфу від архаїчного як раз і полягає в тому, що міфологія нашого часу сповнена ідеологією. Вона не містить у собі елементів онтології, гносеології, етики або естетики, які були наявні в літературних варіантах класичних міфів, а транслює сучасній колективній свідомості головним чином нарративно-ідеологічні конструкти і кліше, стаючи тим самим засобами обслуговування ідеології, які перетворюють фабулу різноманітних подій на завершений міфо-політичний сюжет.

Можна визначити певні показники, що відрізняють сучасний політичний міф від класичного традиційного:

- В традиційних міфах об'єктом міфологізації були боги, культурні герої, предки; в політичних – реальні люди, події недавнього минулого.

- Класичний міф унаслідував традиції «з глибини віків», політичний – створюється штучно відповідно до плану і потреб повної соціальної групи. При цьому новітні міфи прагнуть впливати не тільки на емоції, але й на

розум, набуваючи вигляду квазінаукової правдоподібності.

- Традиційні міфи розповсюджувались усно, «з уст в уста», політичні розповсюджуються в першу чергу за допомогою різних видів ЗМІ.

Отже, політичний міф є розробленим у ході політичного процесу текстом, який містить у собі певну специфічно надану соціальну інформацію, що робиться з метою набуття особливого статусу і семантичного забарвлення. Сконструйований таким чином міфологічний нарратив доносить «власну правду», тобто відображає соціальну реальність виключно на власну користь.

Висновки. Міф і нарратив на сьогодні сприймаються як інструменти обґрунтування особистих і суспільних інтересів, глибоко вкорінені у наших пізнавальних психолінгвістичних структурах. Характеристики міфу і нарративу збігаються перш за все за їх основною функцією – смислоутворенням (а не пошуком істини). Але між міфом і нарративом існують також відмінності, що впливають з різного сприйняття часу, циклічного для міфу і лінійного для нарративу. Історично міф передре нарративу і постає джерелом його становлення. Сучасні міфи і нарративи взаємодіють між собою, виконуючи інтегральні смислоутворюючі функції у повсякденній масовій свідомості. При цьому вони характеризуються частіше за все як міфи політико-ідеологічні, під якими розуміється особливий тип штучно сконструйованих міфологічних нарративів, призначених оформляти й зберігати в колективній пам'яті народу його соціально-політичний досвід. Цим сучасні міфо-нарративи істотно відрізняються від класичних традиційних.

Перспективи дослідження можуть відштовхуватись від тези про те, що розуміння процесу сучасної міфотворчості як суто маніпулятивної техніки штучного конструювання міфологічних нарративів виявляється надто вузьким, не відбиваючим усього різноманіття механізмів впливу на повсякденну масову свідомість. Проблему «міфовиробництва» необхідно комплексно досліджувати як процес переходу від фрагментарних «технік» міфоконструювання до загальної теорії міфогенези з акцентом на її соціокультурній детермінації. Така теорія потребує подальшої розробки з позицій системного підходу з урахуванням традиційних передумов міфогенези, а також сукупності факторів, що сприяють виникненню й розповсюдженню неоміфологічних конструктів у сучасній масовій свідомості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика: Пер. с фр. [Текст] / Р.Барт. Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г.К. Косикова. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
2. Деррида Ж. Структура, знак и игра в дискурсе гуманитарных наук [Текст] // Ж.Деррида / Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму / Пер. с франц. сост., вступ. ст. Г.К. Косикова. – М.: ИГ Прогресс, 2000. – С. 407-420.
3. Косарев А.Ф. Философия мифа. Мифология и ее эвристическая значимость [Текст] / А.Ф. Косарев. – М.: Университетская книга, 2000. – 303 с. – (Humanitas).
4. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення [Текст] / Й.Рюзен. Переклад з нім. В.Кам'янець. – Львів: Літопис, 2010. – 358 с.
5. Фрейденберг О.М. Миф и литература древности [Текст] / О.М. Фрейденберг. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1998. – 800 с.
6. Шмид В. Нарратология [Текст] / В.Шмид. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
7. White H. Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. Baltimore & London, 1975, 448 p.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2016

REFERENCES:

1. Bart, R., 1989. Izbrannyye raboty. Semiotika. Poetika: Per. s fr. [Selected works. Semiotics. Poetics: Trans. with fr.]. Progress, Moscow (in Russian).
2. Derrida, Zh., 2000. Struktura, znak i igra v diskurse gumanitarnykh nauk [Structure, sign and play in the discourse of the humanities]. Frantsuzskaya semiotika: Ot strukturalizma k poststrukturalizmu, IG Progress, 407-420, Moscow (in Russian).
3. Kosarev, A.F., 2000. Filosofiya mifa. Mifologiya i ee evristicheskaya znachimost [Myth Philosophy. Mythology and its heuristic value]. Universitetskaya kniga, Moscow (in Russian).
4. Ryuzen, Y., 2010. Novi shlyakhy istorychnoho myslennya [New Historical thinking]. Litopys, L'viv (in Ukrainian).
5. Freydenberg, O.M., 1998. Mif i literatura drevnosti [Myth and literature of antiquity]. Izdatelskaya firma «Vostochnaya literatura» RAN, Moscow (in Russian).
6. Shmid, V., 2003. Narratologiya [Narratology]. Yazyki slavyanskoj kultury, Moscow (in Russian).
7. White, H., 1975. Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. Baltimore & London.

Суріна Ганна Юріївна - кандидат філософських наук, доцент
Миколаївський національний університет імені В.О.Сухомлинського
Адреса: 54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24
E-mail: asurina@mail.ua

Surina Hanna Yuriyivna – PhD in philosophy, associate professor
Mykolaiyv national university V.A. Suhomlinskogo
Address: 24, Nikol's'ka Str., Mykolaiyv, 54030, Ukraine
E-mail: asurina@mail.ua